

Rekonstrukcija odevanja na osnovu arheoloških nalaza iz bronzanog doba na teritoriji Srbije

Odeća je i nekad, kao i danas, imala važnu ulogu u životu ljudi i pridavan joj je poseban značaj. Kroz istoriju se može pratiti usavršavanje odeće iz različitih regija i kod različitih civilizacija. Međutim, rekonstruisati bilo šta što je u vezi sa praistorijom prilično je nesiguran posao, pre svega zbog malog broja nalaza koji bi nam mogli ukazati na izgled odeće. Pored toga, veoma je teško ustanoviti namenu ili poziciju velikog procenta pronađenih odevnih artefakata i nakita. Kako bi stekli što celovitiju predstavu o odevanju čoveka bronzanog doba, autori su koristili raspoložive arheološke nalaze sa lokaliteta na tlu Srbije. Rezultat ovakve analize je samo načelna slika o odevanju muškaraca i žena, budući da se radi o pripadnicima različitih kulturnih grupa koje su postojale na tlu Srbije u periodu bronzanog doba.

Uvod

Radi potpunog upoznavanja svih sfera života ljudi u ma kom periodu, jako je bitno poznavati njihovo odevanje. Sveopšta rekonstrukcija nošnje iz bronzanog doba na teritoriji Srbije nije bila predmet naučnih istraživanja. Razlog tome je veoma mali broj nalaza na osnovu kojih bi se moglo išta rekonstruisati ili razmatrati. Postoje samo radovi koji su se bavili delimičnom rekonstrukcijom. Konkretno, rekonstrukcijom odeće jedne kulture (vužedolske) bavila se M. Miličević. Pored rekonstrukcije u okviru jedne kulture vršena je i rekonstrukcija na osnovu različitih nalaza. Najistaknutija u tom smislu je Z. Letica, koja vrši koliko je moguće i realno, rekonstrukciju na osnovu figurina. Pored nje rekonstrukcijom i na osnovu drugih (uglavnom metalnih nalaza) bavili su se i Girić (1971) (Mokrin) i Medović (2001).

Definicija problema. Rad predstavlja pokušaj rekonstrukcije “nošnje” u bronzanom dobu, ali zbog nedovoljne istraženosti i malog broja nalaza koji bi mogli da nam ukazuju na moguć izgled, rekonstrukcija je u ovom

Jovana Plavša (1989), Novi Sad, Gogoljeva 14/44, učenica 2. razreda Gimnazije “Svetožar Marković” u Novom Sadu

Miloš Nešić (1988), Prokuplje, Kraljevića Marka 197, učenik 3. razreda Gimnazije u Prokuplju

MENTOR:
Vojislav Filipović, IS Petnica

radu je samo načelna, odnosno opšta za celo bronzano doba u Srbiji. Stoga ova rekonstrukcija nije pouzdana, već najočekivanija na osnovu trenutno raspoložive arheološke građe i podataka.

Metod. Rad se najvećim delom bazira na analizi podataka iz literature. Međutim, raspoloživa literatura se uglavnom svodi na opise određenih kultura iz bronzanog doba ili nekropola i popis nalaza koji je nađen na njima. Stoga smo, s obzirom na temu, smatrali da je najefikasniji način da se rekonstruiše odeća analiza adekvatnih nalaza ponaosob, na osnovu kojih je i dobijena opšta slika izgleda čoveka bronzanog doba.

Sirovine i alati

Priprema odevnih predmeta praktikuje se još od početka mlađeg kamenog doba (Medović 2003: 79). Da bi sebe obukao, bez obzira na to da li radi estetike ili prosto da bi se zagrejao, čovek je koristio biljne i životinjske sirovine. U zavisnosti od toga u kakvom je okruženju živio, odnosno koja je flora i fauna bila zastupljena u čovekovom ambijentu, te sirovine je i koristio. Biljna sirovina koja je najčešće korišćena jeste lan, jer pamuk još nije bio poznat (Medović 2001: 91). Konkretno, na lokalitetu Mojsinje nađeni su ostaci tekstila koji su bili od lana (Nikitović *et al.* 2002: 44). Od životinje je korišćena koža, odnosno krzno. Na osnovu osteoloških nalaza može se reći da su najzastupljenije kosti govečeta, ovce, svinje, divlje svinje, lisice, jelena, srne i jazavca (Garašanin 1973: 203).

Prirodno je da se javila potreba za učvršćivanjem određenih delova odeće. Zbog toga se javlja više vrsta igala, fibula i kopči, koje su vremenom poprimili i ulogu ukrasa. Navedeni predmeti i ukrasi na odeći su se pravili od metala, najčešće od bronzne ili kostiju životinja.

Čovek bronzanog doba vidno posvećuje pažnju ukrašavanju, odnosno nakitu koji je pravljen od različitih materijala. Pored metala korišćene su i druge sirovine kao što su kosti i zubi različitih životinja (pas, krava, ovca, koza, vuk, lisica), ljuštore različitih puževa i školjki, ali i kaolin, čili-bar, staklo i polihromne paste.

Tekstil

Govoriti o tekstu ili tkanini iz bronzanog doba veoma je nesigurno, jer su ovi nalazi veoma retki. Pronađeni tragovi tkanina na arheološkim lokalitetima detektovani su u veoma lošem stanju jer se organski materijal nije mogao sačuvati tako dug niz godina, usled nedostatka određene temperature i vlažnosti (Medović 2003: 78). U nekim slučajevima tekstil se može očuvati uz neki gvozdeni predmet (Nikitović *et al.* 2002). Tako da se na taj način očuva samo struktura tkanine gde se da prepoznati pored načina tkanja i ukrasi i način šivenja (Medović 2003: 79).

Takvi tragovi su konstatovani na fragmentima tekstila u Mojsinju koji se datuju u kraj bronzanog i početak gvozdenog doba (*ibid*: 66). Ono što se može na osnovu tih nalaza tvrditi jesu već iznete činjenice da su za izradu odeće koristili vunu i biljna vlakna. Takođe, ustanovljeno je da fragmenti nemaju raznovrsnost prepletaja jer je identifikovano samo platno, ali na osnovu kvalitetnog predenja i tkanja može se smatrati da je tekstil upotrebljivan za različite namene, odnosno da je imao široku upotrebu u svakodnevnom životu (*ibid*: 68).

Ostala saznanja o tkanju i oblačenju možemo između ostalog dobiti i na osnovu pribora koji se koristi za pravljenje, odnosno proizvodnju odeće.

Alati za proizvodnju

Od alata za proizvodnju među analiziranim nalazima su delovi razboja, kao i vretena, kalemovi i tegovi ili pršljenci za razboj koji su korišćeni za tkanje (Medović 2003: 79). Oni su bili vertikalni i uglavnom postavljeni u uglu kuće, pored prozora gde ima mnogo svetlosti (Medović 2001: 92). Nalazi koji se često nađu uz razboj jesu tegovi koji su služili za zatezanje osnove uglavnom piramidalne forme pravljeni od gline (Medović 2001: 92). Njihova težina zavisila je od debljine tkanine, za najgrublju tkaninu tegovi su mogli dostizati težinu i preko 5 kilograma (Medović 2003: 79).

Pored razboja korišćeno je i vreteno sa tegovima, odnosno pršljencima. Pršljenci su mogli biti bikonični sa rupom na sredini različitih veličina i oblika (Medović 2003: 79). Za namotavanje prede korišćeni su kalemovi različitih veličina pravljeni od gline. Namotavala se uglavnom vuna, a za finiji tekstil korišćen je i lan (Medović 2003: 79; 2001: 92).

Ovakvi nalazi kod nas su nađeni na Feudvaru kod Mošorina u Bačkoj i u Mokrinu, bronzanodopskoj nekropoli kod Kikinde (Medović 2001: 92; Girić 1971).

Nalazi odevnih predmeta i ukrasa bronzanog doba

Minduše (naušnice). U bronzanom dobu, minduše ili naušnice su se uglavnom pravile od bronzanih žica ili žica drugih metala dobrih za obradu. Mogu biti različitih veličina koje se izražavaju u veličini prečnika, od 0.9 cm do 5.2 cm, jer su najčešće bile kružnog oblika.

Najčešći oblik je spiralno navijene žice sa na gore izvučenim krajem. Međutim, ima i minduša takvih da predstavljaju samo krug koji se sastoji iz jednog ili više navoja. Kod minduša koje se sastoje iz navoja postoje male razlike, odnosno finese, u samim krajevima navojaka, odnosno mogu biti zadebljali krajevi, otvoreni ili zatvoreni krajevi.

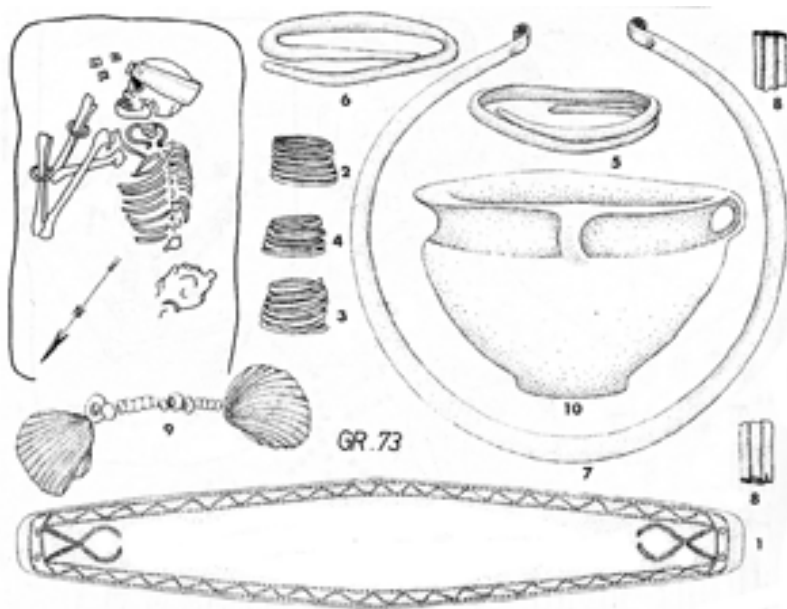
Minduše su uglavnom nalažene u grobovima, najčeće u ženskim, oko glave, što se podudara sa njihovom namenom.

Slepoočnice (Noppenring). Mnogo je teško protumačiti namenu ovih nalaza. Oni su konstatovani pretežno u predelu oko glave, kao grobni prilog, najčešće kod žena i vrlo retko kod muškaraca (Girić 1971: 122). One su se sastojale od bronzane žice ili trake (varira od kulture do kulture) i karakteristično je da su se sastojale od više navoja. Trakaste slepoočničarke, pak, imaju na sebi karakteristično rebro.

Prečnici slepoočnica su suviše velikog promera da bi se koristile kao prsten, ali su obično ova dva tipa nalaza jako slična. Postoji hipoteza da je slepoočnica korišćena kao ukras koji se nalazio na kikama. Međutim, ovakav način vezivanja kose jako je teško postići bez pomoćnih traka ili kanapa jer metal lako spada sa kose. Takođe, postoji pretpostavka da su se slepoočničarke koristile kao prstenje ili neka vrsta naušnice. Možda su se koristile i u vidu privezaka na ogrlicama (Todorović 1977: 140).

Vitičarke (slika 1). Definisati vitičarke je prilično teško jer se često poistovećuju sa nopenrinzima i mindušama, odnosno imaju sličan ili isti izgled. Ovde ćemo opisati samo one nalaze koje su i u literaturi navođene kao vitičarke. Todorović u Karaburmi pravi izvesne razlike između nopenringa i spiralnog prstenja (vitičarki), međutim ni on nije siguran da li je ova podela najispravnija ili bi se sve trebalo navesti pod pojmom nopenring.

Kao i minduše i nopenrinzi, i vitičarke pravljene su od različitih metala dobrih za obradu (bronz, bakar, ponekad i zlato) i to uglavnom u vi-

Slika 1.
Dijadema, torkves i
vitičarke

Figure 1.
Diadem, torque and
Noppenrings

du žica ili različitih malih traka sa rebrom na sredini (nopenring). Vitičarke su uglavnom napravljene od dvojnih bronzanih žica sa tordiranim glavama, međutim – ima i onih koji su mestimično tordirane. Pored tordiranja, vitičarke su ukrašavane i mestimičnim zadebljivanjem i istanjivanjem (Girić 1971). Kao i minduše i vitičarke su pravljene od različitog broja navojaka. Veličina se izražava u dužini prečnika koji mogu biti od 2.9 do 5 cm (zbog ovalne veličine neki autori ih smatraju i narukvicama – Nikitović *et al.* 2002). Nalažene su u grobovima oko lobanja i vrata, razlog više što se u nekim situacijama poistovećuju sa nopenrizima i mindušama.

Prstenje. Ova grupa predmeta najčešće je zastupljena u ženskim grobovima. Mogu biti izrađeni od raznih materijala: metal i kost. Tehnika izrade kod metalnog prstenja sastoji se od savijanja žice. Po formi, može biti jako jednostavan, tako da se sastoji od jedne neornamentisane savijene žice, a za one ornamentisane karakterističan je ukras u obliku lista vrbe koji se javlja na više lokaliteta širom Srbije koji ne pripadaju istoj kulturnoj grupi. Završeci, takođe, mogu biti oblikovani na više načina, mada najobičajeniji je spiralni završetak.

Ponekad je jako teško razlikovati prstenje od slepoočničarki zbog gotovo iste tehnike izrade i ornamentike. Hronološki posmatrano, javljaju se tokom celog bronzanog doba.

Narukvice (slika 2) su nakit koji se nosio oko zglobova šaka, pri laktu ili gornjem delu ruke. Karakteristične su za grobove žena i dece, mada su ponekad nalažene i u muškim grobovima. Pravljene su od bakra, bronz, zlata i srebra. Različitih su oblika, mogu biti od jednog komada metala, tanjeg ili debljeg, koji može biti otvorenih ili zatvorenih krajeva. Krajevi mogu biti prebačeni jedan preko drugog ili spiralno uvijeni više puta. U bronzanom dobu narukvice postaju masivnije, a u Pomoravlju njihovih krajevi dobijaju izgled šaka. U poznom bronzanom dobu narukvice postaju bogatije što se ornamentike tiče (Srejskić 1997: 699).

Nanogvice. Kako im i sam naziv kaže, služili su kao ukrasi na nogama, oko članaka. Postoji više tipova izrade ali su za bronzano doba karakteristične masivne, izrađene tehnikom punog livenja. Nanogvice sa lokaliteta Iglarevo izrađene su od bronz, tehnikom livenja i bez ikakvih su ukrasa. Hronološki bi se mogle opredeliti u pozno bronzano doba, međutim, značajne su jer su nađene *in situ* oko članaka pokojnika.

Grivne. Opšti naziv za nakit koji se nosio oko ekstremiteta su grivne (Koledin, usmena informacija). Po tehnici izrade, od narukvica se razlikuju po tome što su dobijene tehnikom punog livenja sa krajevima koji mogu biti oblikovani u vidu zadebljanja ili istanjeni (Todorović 1977: 139). U preseku su trouglastog ili okruglog oblika sa ornamentikom izvedenom tehnikom urezivanja koja se sastoji isključivo od geometrijskih oblika.

Torkves (slika 1). Predstavljaju bronzani nakit koji se nosio oko vrata. Svi torkvesi su jako sličnog oblika, ne potpuno kružnog, već najčešće blago izduženog. Na krajevima završeci su u obliku lopti, spiralno uvijene žice ili, ponekad, kvadrata. Izrađuju se tehnikom livenja, dok im je ornamentika bogata geometrijskim motivima, dobijena tehnikom urezivanja. Pretpostavlja se da su prednji krajevi torkvesa mogli biti vezivani kanapom ili kožnom trakom, na osnovu analize ornamenata na figurinama.

Saltaleoni. Ova vrsta predmeta mogla je imati više namena. Očigledno zapažanje bi bilo da se koristi kao ukras oko vrata, mada se smatra da bi se mogli koristiti kao ukrasi koji se stavljaju u predeo glave (na primer u kosu ili maramu). Izrađeni su isključivo od bronzine i mogu biti veoma dugi, mada se zbog tankog poprečnog preseka i relativno fine izrade uglavnom nalaze u vidu fragmenata. Treba napomenuti da su saltaleoni hronološki neosetljivi (Todorović 1977: 137).

Privesci (slika 3). Kao i danas, i u bronzanom dobu je postojao veliki broj ukrasa za odeću i određene delove tela. U ovom slučaju, razmatraćemo ukrase za odeću kao što su: ogrlice, fibule, igale, narukvice, dijademe ili pojasne kopče. Pravljeni su od bronzine (lim) i kamena, i najčešće su izrađeni tehnikom livenja i iskucavanja (Todorović 1977: 140).

Priveske smo sortirali po kategorijama koje se navode u literaturi:

Naočarasti privesci (slika 2) su sastavljeni od dve spiralno uvijene žice, lučno spojene na gornjoj strani (Srejšević 1997: 851) i dimenzija

Slika 2.

Igale, narukvica, naočarasti privesci, školjke, amulet, cevaste pločice i ogrlica (Girić 1971);

A – nalazi

B – rekonstrukcija.

Figure 2.

Needles, bracelets, spiral pendants, shells, amulets, tubular plates, and necklaces (Girić 1971);

A – finds

B – reconstruction

Slika 3.
Bronzane trake,
lunulasti privesci i
perle
(Girić 1977)

Figure 3.
Bronze bands, lunar
pendants and beads
(Girić 1977)

okvirno od 3 do preko 7 cm. Uglavnom su služili kao ukras za marame koje su se stavljale na glavu i pružale duž leđa. Nalaženi su oko glave pokojnika, duž leđa, međutim – ima onih koji su nađeni i pored stomaka i stopala (u ovom slučaju se smatra da je moglo da služi kao petlja) (Girić 1971: 147, 148). Najveći broj nalaza ove vrste nađen je u Mokrinu.

Konveksni privesci su slični konveksnim dugmadima. Pravljeni od bronzanog lima, sa dve naspramne rupice i prečnika od 1 do 4 cm. Najveći broj nalaza beleži se na Karaburmi.

Lunulasti privesci (slika 3) su služili kao ukrasi na ogrlicama (pogledati *figurine*). Pravljeni su od bronzanog lima tehnikom livenja (Todorović 1977: 138). Njihova visina je oko 3 cm (najveća nešto preko 4 cm), a dužina od 2.5 do 4 cm. Ovi nalazi su bogati najrazličitijim geometrijskim oblicima (Srejić 1997: 851). Ova vrsta nalaza najčešće je nalažena na Karaburmi i to oko glave.

Ostali privesci. U Mojsinju je pronađen ukras ili privezak u obliku leptira koji se nalazio na temenu glave. Na ovom lokalitetu su nađeni i štapičasti ukrasi koji su šuplji u sredini. Na Karaburmi beležimo elipsoidne priveske, koji su bili povijeni po sredini (grob 182). Interesantni privesci na ovom lokalitetu jesu oni u obliku grana napravljeni tehnikom livenja, čije je naličje ravno sa jednom ušicom, dok je lice reljefno izvedeno sa jednim rebrom po sredini (grob 188). Pored ovih privesaka, nađeni su privesci u obliku spirala i sekire, napravljeni od kamena.

Međutim, u Mokrinu su najbrojniji privesci koji predstavljaju različite vrste amuleta. Uglavnom su pravljeni od pljosnatih kamenova i ličili su na stilizovanu glavu bika (bovidi) (grob 159). Pored ovih, ima privezaka koji su napravljeni od različitih kostiju (najčešće zuba) životinja (grob 271).

Dugmad. Dugmad po obliku delimo na kalotasta, konveksna i konkavna, i “obična”. Kalotasta dugmad mogu biti konveksna i konkavna, u zavisnosti od toga sa koje se strane smatra da je lice, a sa koje da je naličje (ušica). Za razliku od njih, “obična” dugmad nemaju nikakva udubljenja i ispupčenja, već im je površina ravna.

Dugmad su pravljen od bronz, zlata i bakra. Pretežno su kružnog oblika, međutim, ima onih čiji se oblik zbog velike deformisanosti ne može utvrditi. Što se tiče ukrasa, najvećim delom su bila slabo ukrašena. Veliki broj dugmadi je imao samo dve naspramne rupice, dok su neka pored rupica sadržala i punkтуру duž oboda (Mokrin).

Najmanji prečnik iznosi 1 cm, dok je najveći 3.5 cm.

Dugmad su u grobovima nalažena uz glavu, na grudima, oko ručnog zgloba (samo jedan slučaj) i duž leđa. Ona dugmad koja su nalažena uz glavu ili duž leđa, uglavnom su predstavljala dijademe ili ukrase za glavu koji su se spuštali duž leđa. Od nalaza u Mokrinu (grob 259) imamo dobre rekonstrukcije ukrasa za glavu sastavljenog iz velikog broja dugmadi. Međutim, na osnovu nalaza dugmadi *in situ* rekonstruisan je moguć pojas koji se sastojao od tri reda dugmadi. Ona koja su nalažena na grudima predstavljaju kopče, odnosno njihovu današnju namenu da spoje dva odvojena dela odeće.

Tutuli. Namena ovih predmete nema jasnu interpretaciju. Prema usmenoj informaciji Jovana Koledina, korišćeni su kao ukrasna dugmad, mada je to diskutabilno, jer ima tutula koji su prilično veliki da bi služili kao ukrasna dugmad (Todorović 1977: 164). Postoje tutuli koji po obliku podsećaju na kalotastu dugmad, ali i niz specifičnih nalaza ove vrste u obliku konusne površine sa nastavkom na donjem kraju u obliku cevi.

Dijademe i trake (slika 1). Dijademe su jedna vrsta trake kojom je na glavi prikupljana kosa i predstavlja znak posebnog dostojanstva (Srećević 1997: 205). Pravljen su od bakarnih i bronzanih limova ili, u nekim slučajevima u Mokrinu, od niza spojenih kalotastih dugmadi. Dijademe

izgledaju u vidu traka, koje su obmotane oko glave, međutim, u Mokrinu je bilo bronzanih i bakarnih traka koje nisu služile u istu namenu kao i dijademe. Odnosno, pomenute trake predstavljale su određenu vrstu ukrasa na maramama koje su se pružale duž leđa.

Dijadema u pravom smislu te reči je nađena u Mokrinu u grobu 73 i napravljena je od široke trake bakarnog lima, koja se sužavala prema otvorenim krajevima gde su se nalaze po dve rupe za vezivanje. Duž oboda bila je punktirana u vidu trake ispunjene talasastom linijom urađenoj u istoj tehnici (Girić 1971: 75). Kod rupa za vezivanje nalazi se (po jedna na svakom kraju) punktiranjem izvedena petlja. Dužina ove dijademe je 56 cm, širina najužeg dela je 5.8 cm, a najšireg 9.2 cm (Girić 1971: 75).

Zabeležene su i dijademe napravljene od kalotastih dugmadi nađene u grobovima 132, 159 i 201(?) u Mokrinu, u ženskim grobovima oko glave pokojnice. Dugmad su imala po dve naspramne rupice prečnika od 1.7 do 2.8 cm.

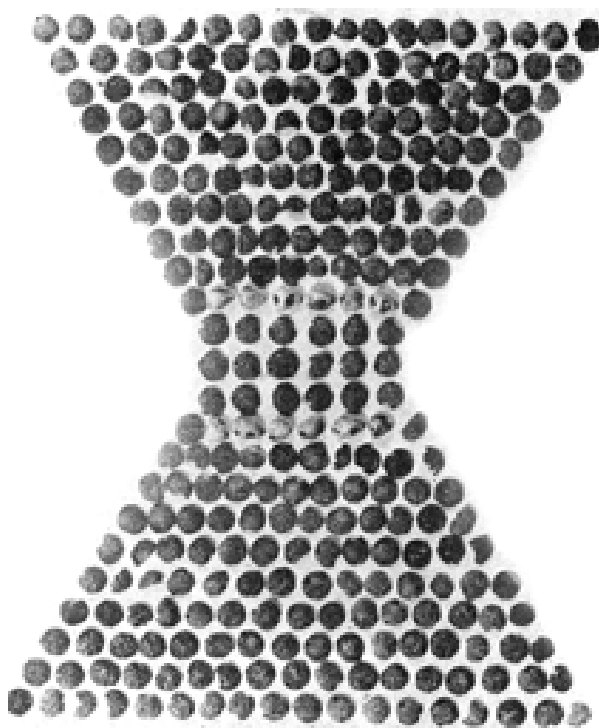
Trake su služile kao početni i krajnji ukras na maramama koje su se pružale duž leđa (slika 3). Krajevi su im uglavnom bili savijeni, odnosno uvijeni u cevčice, ukrašavane punktira njem i dužine od 7.5 cm do preko 9 cm, kao i širine od 2 do 3 cm.

Ukrasi na maramama. U Mokrinu je nađen veliki broj nalaza koji su predstavljali ukrase na maramama koje su se pružale duž leđa. Oni su se sastojali od već pomenutih traka, zatim od naočarastih privezaka i bronzanih, limenih, pravougaonih pločica koje su bile savijene u 2, 3 ili 4 cevčice. Nalazi ovih vrsta nalazili su se oko glave pokojnika, duž leđa. Na osnovu nekih bogatijih grobova izvršene su i rekonstrukcije (grobovi 140 i 200) ukrašavanja koje se uglavnom svodilo na ređanje pločica u paralelne redove koji su se pri kraju sužavali i na kraju su ih zamenili naočarasti privesci. Na osnovu nalaza iz groba 53, u kom je na par bronzanih pločica ostao otisak grubo tkanog tekstila, smatra se da su navedeni ukrasi bili prišivani na kožnu podlogu (Girić 1971: 66).

Pored navedenih, postoje i ukrasi od kalotastih dugmadi i školjki, mada je ova vrsta ukrasa mnogo ređa. Najbolji prikaz predstavlja nalaz iz groba 259 gde je iznad glave i iza leđa nađeno preko 260 dugmadi (Girić 1971: 163, 219). Ceo ukras je imao oblik dva jednakokraka trapeza koja se kraćim osnovama dodiruju (slika 4).

Još jedan način ukrašavanja jeste onaj koji čine bronzane trake, čiji su krajevi bili savijeni u cevčice. Ukrasni sistem ispod trake bio je kombinovan na različite načine i od različitih materijala. U nekim slučajevima ceo ovaj ukrasni sistem bi završavao još jednom bronzanom trakom (grob 140) (Girić 1971: 222, 223).

Perle. Najčešće su nalažene u grobovima žena i dece oba pola, ali mogu se naći i u grobovima muškaraca. Pravljene su od različitih materi-

Slika 4.
Ledni ukras, inventar
muškog groba iz
Mokrina

Figure 4.
Back ornament,
inventory from a male
grave in Mokrin

jala, ćilibra, stakla, kaolina, polihromne paste, bronzе i retko od zlata, i različitih su oblika i veličina, koja varira, sve zavisi od mesta na koja su postavljena kao ukras, ko ih nosi, od kog su materijala i veštine one osobe koja ih pravi. Prečnici perli koje su obrađene ovim radom varirali su od 0.6 cm (najmanji primeri) do 4.5 cm. Za debljinu perli nemamo potpunu analizu ali smatra se da je neka opšta granica od 0.6 cm do 4 cm.

Perle analizirane u ovom radu najčešće su bikoničnog oblika, mada mogu biti i zrnastog, oblog, trouglastog, poligonalnog i cilindričnog. Posebni oblici su vertikalno žljebljene perle, koje nisu čest nalaz (Todorović 1977: 10). Međutim, one mogu biti guseničaste i zvezdaste (Girić 1971).

Najveći broj nalaza perli jeste u grobovima. Kao nakit od njih su se pravile različite vrste niski, ogrlica i ukrasnih pojaseva.

Perle, zajedno sa drugim naniznim ukrasima, nalažene su oko glave, vrata, kukova, karličnih kostiju, odnosno pojasa i struka. Ovim se samo potvrđuje njihova namena, odnosno da su služile kao različiti lančići i ukrasni pojasevi i to uglavnom kod žena.

Niske (ogrlice i pojasni ukrasi, slika 2). Ukrasi koji nastaju nizanjem različitih vrsta ukrasa, međutim, u odnosu na kom su mestu nađeni u grobu, rekonstruišemo njihov moguć položaj i svrhu. Sve ogrlice i pojasni ukrasi su pravljени od: zuba različitih životinja (medveda, vuka, psa, jelena, lisice i divlje svinje), kosti životinja (tibija koze i ovce), ljuštura

puževa i školjki. Pored ovih organskih korišćeni su i ukrasi od metala (saltaleoni – gusenice), minerali, kamenovi (bukranioni), perle svih oblika (kaolin, čilibar), pločice u vidu cevčica. Neki materijali kao što su zlato, srebro, bronza i drago kamenje su se koristili samo za izradu ogrlica.

Nalažene su oko glave pokojnika, iza leđa, u predelu karlice, ispred i iza tela u visini grudi, oko pojasa. Baš zbog svih navedenih mesta na kojima su nalažene u odnosu na pokojnika autori smatraju da su postojale niske za oko vrata i za oko pojasa.

Najveći broj ovakvih nalazi se u Mokrinu.

Igle. Ova vrsta predmeta je imala višestruku namenu. Korišćene su kao ukras ili kao vrsta kopče. Postoje igle čija dužina iznosi preko jednog metra i njihovu namenu je teško razjasniti. Pretpostavlja se da su bile znak dostojanstva ili su imale neku ulogu u kultu mrtvih (Garašanin 1973: 364; Srejović 1997: 368).

Veličina i ornamentika variraju, dok se oblik javlja u dve varijante: prave i zakrivljene igle. Uglavnom su izrađene od bronzе ili kosti i dele u sledeće tipove:

- igle sa ušicom,
- igle sa glavom od spiralno uvijene žice,
- kiparske igle (slika 2, nazvane tako zbog paralele sa iglama nadenim na Kipru) prema usmenom podatku od Jovana Koledina, smatra se da su služile kao ženske fibule koje su se nalažene u paru i to u predelu ramena, međutim navode se i kao ukrasi za tekstil (Brukner *et al.* 1974: 201)),
- krilaste igle,
- mahunaste igle,
- pečataste igle
- srpaste igle (Srejović 1997: 389, 390).

Poprečni presek može da bude kružan, trouglast ili u obliku kvadrata i obično odmah ispod glave igle sledi zadebljanje koje je često ornamentisano urezivanjem ili tordiranjem.

Ova vrsta predmeta je dosta čest nalaz kroz celo bronzano doba i najčešće su nalažene u ženskim grobovima, mada postoje slučajevi gde su one jedini prilog u grobu.

Koštani nalazi. U ovu grupu nalaza spadaju već pomenute koštane igle. Pored igli moguće je naći i koštane pločice koje su pretežno ukrašavane kao i bronzane. Jedna od bolje očuvanih je koštana pločica sa Karaburme koja sadrži dve perforacije, pa se na osnovu toga smatra da je služila kao neki prišivak, amulet ili kopča za pojas (Todorović 1977: 141).

Alke. Kao i kopča, i alke su nadeene samo na Mojsinju. Uglavnom su služile kao ukras ili deo nekih kopči (prečnici od 1.3 do 2.2 cm), mada ima i onih koji su kao ukras visili na fibuli. Van groba su nadeene alke koje mogu da stanu jedna u drugu.

Kopče. Spominju se u Mojsinju i to dve koje se sastoje iz više delova. Prva, dužine 2.7 cm, napravljena je od bronzne, sa tri zupca na dužim stranama i povijenim kukama za pričvršćivanje na kraćim, dok na gornjoj površini se nalazi ornament u vidu pet urezanih koncentričnih kružića. (Nikitović *et al.* 2002: 39). Druga je trokružna i napravljena od bronzane žice, dužina joj je 2.6 cm (*ibid.*).

Analiza bronzanodopskih figurina

Mada nisu čest nalaz u bronzanom dobu, za ovaj rad su od najvećeg značaja antropomorfne figurine jer su značajne i za rekonstrukciju položaja i namene nekih metalnih nalaza i ukrasa. One su ukrašene različitim urezima, ubodima, žigosanjem, koje mogu da predstavljaju prikaz nošnje bronzanog doba. Prilikom analize ovih ukrasa treba biti veoma pažljiv jer treba razlučiti šta je prikazano realno, a šta je plod mašte samog stvaraoca. Uglavnom se smatra da realne motive predstavljaju oni koji su precizno i detaljno urađeni (Letica 1973: 14).

Slika 5.
Model čizme
(Durman 1988)

Figure 5.
Boot model
(Durman 1988)

Ono što je zajedničko za sve figurine iz Srbije jeste da su sve predstavljene u dugim “haljinama” koje dopiru do zemlje i ovaj motiv se smatra realnim prikazom. Međutim, u različitim kulturama variraju dužine rukava i izrezi oko vrata, odnosno grudi. Pored “haljine”, sve figurine imaju pojaseve (od tekstila ili kože) što ukazuje na činjenicu da su “haljine” napravljene u jednom komadu, odnosno da nisu odvojene kao tunika i suknja. Zbog načina na koji su prikazane “haljine”, odnosno zbog njenog pada, smatra se da je napravljena od grubog i debelog materijala koji može biti vuna (Letica 1973: 24, 31). Međutim, ova hipoteza ne mora biti tačna jer sam kreator figurine nije toliko posvećivao pažnje takvim stvarima.

Na ovoj vrsti predmeta se pojavljuju i karakteristične linije na glavama, koje se mogu smatrati dijademom, trakom ili nekom plitkom kapom iz koje se duž leđa spušta ukras ili kosa koja se završava nekim metalnim ukrasom, priveskom (Letica 1973: 24, 32, 42).

Još jedan interesantan nalaz jeste model čizme (slika 5) koji je nađen u vučedolskoj kulturi i koji se smatra realnim prikazom obuće tog vremena, jer na sebi nema mnogo detalja i sve što je predstavljeno smatra se realnim (Durman 1988: 74, 147).

Opisom figurina može se bolje shvatiti sam izgled odeće.

Slika 6.
Kličevački idol

Figure 6.
Idol from Kličevo

Kličevački idol (slika 6). Sadrži ornamente koji mogu da predstavljaju plitku kapu ili dijademu. Na ovaj ornament se neposredno nadovezuje drugi, koji može da predstavlja ukrasnu traku ili samo kosu. U svakom slučaju, ovaj ornament duž leđa završava se različitim privescima. Oko vrata se nalazi torkves. Kao i ostale figurine, i ova ima pojas sa kog vise, po našem mišljenju, neke vrste metalnih niti (saltaleoni?) koji se završavaju spiralnim privescima. Na prednjoj strani idola ispod pojasa nalaze se ornamenti koji bi mogli da predstavljaju malu kecelju ili pregaču. Donji deo suknje koji sačinjavaju ornamenti u vidu šahovske table, može da predstavlja realne šare na suknji.

Daljska figurina (slika 7A). Glava joj nije sačuvana, međutim, u predelu oko vrata sadrži par ogrlica, zbog čega se teško može odrediti koji ornament predstavlja izrez na haljini. Takođe je i ovde prikazan pojas. Sitim ubodima stvaralac je možda nastojao da prikaže saltaleone ili neku

Slika 7.
Daljska (A),
Gardinovačka (B),
figurina sa Žutog
Brda (C) i Cime (D).
(prema: Letica 1971)

Figure 7.
Figurines from Dalj
(A), Gradinovac (B),
Žuto Brdo (C) and
Cima (D). (according
to Letica 1971)

tordiranu žicu. Ako je ta vrsta ornamenta predstavljala saltaleon, onda se vidi jasno da je služio kao privesak na lančiću. Na poledini figurine duž cele desne strane haljine nalaze se kružni žigovi, koji mogu da predstavljaju prišivene, metalne ukrase ili su jednostavno ideja samog stvaraoca da popuni prazan i čist prostor.

Figurina iz Babske nema mnogo ornamenata već se sastoji iz prikaza lančića sa lunulastim privescima i duž leđa se nalazi “puštena kosa”, koja se završava češljastim priveskom.

Figurina iz Gardinovaca (slika 7B) bogata je po pitanju broja ogrlica, koje se sastoje od jednog torkvesa i više lančića sa mogućim saltaleonima (isti oblik, ali drugačija vrsta ornamenta kao kod Kličevačkog idola), s tim da se samo centralni privesak razlikuje po obliku, odnosno predstavljen je u obliku karike.

Figurina iz Klenovnika – moguće ogrlice od kružnih privezaka. Na suknji je moguć prikaz keceljice koja se, međutim, nalazi na boku.

Figurine sa Žutog Brda (slika 7C) i **Golupca** – od svih ornamenata najbolje su prikazane ogrlica i torkvesi.

Figurina iz Dupljaja je interesantna jer ima istaknut muški simbol. Smatra se da predstavlja neku vrstu pred-Apolonovog božanstava.

Figurine iz Cirne (slika 7D) imaju dobre prikaze torkvesa i lančića sa lunulastim privescima. Međutim, ono što je posebno interesantno jeste da se na ovim figurinama pojavljuju ornamenta koji najverovatnije predstavljaju narukvice.

Zaključak

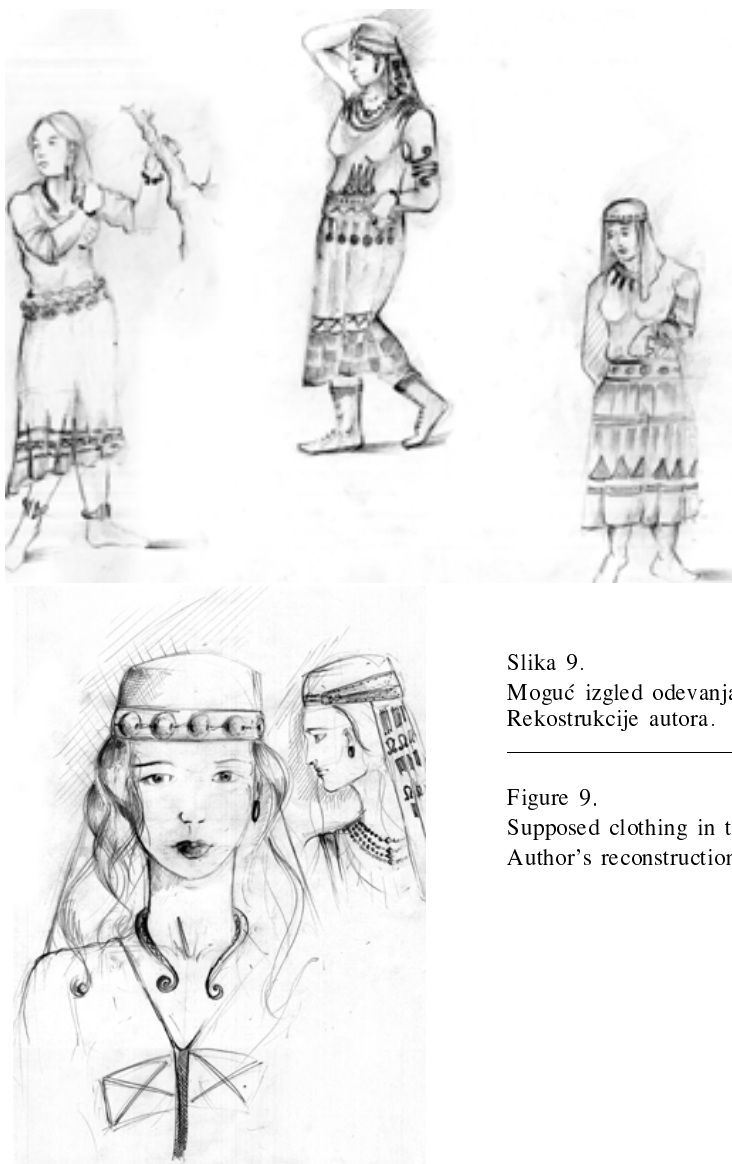
Na osnovu iznetih činjenica možemo približno rekonstruisati materijale i sirovine koje su korišćene pri izradi odeće, kao i moguć izgled čoveka u bronzanom dobu (slika 9). Nalazi tkanine sa nekropole u Mojsinju pokazuju da je lan uobičajen materijal i da je primenjivan u svim vidovima tekstilne proizvodnje, ali je dosta korišćena i vuna.

Na osnovu analize antropomorfnih figurina, uzimajući u obzir da se radi o predstavama žena, može se reći da su nošene haljine koje su dopirale do zemlje i, smatra se, bile jednodelne, odnosno da nisu imale odvojeno tuniku i suknju (slika 8). Budući da izostaju prikazi nabora na figurinama, smatra se da je tkanina bila od grubog tekstila, odnosno vune (Letica 1973: 24). Izrez na prednjoj strani haljine i dužine rukava variraju. Jedan od retkih autentičnih prikaza na figurinama je pojas. Pojasi su najverovatnije su izrađeni od kože ili tkanine (*ibid*: 24, 32), ali se mogu naći u vidu tri reda apliciranih bronzanih kalotastih dugmadi koji pripada muškarcu iz grobova 242 u Mokrinu. Na lokalitetu Mokrin nađeni su i ukrasni pojasevi koji se sastoje od raznovrsnih perli, bronzanih privezaka u vidu cevi i životinjskih zuba (Girić 1971). Na figurinama se nalaze predstave neke vrste metalnih aplikacija koje vise sa pojasa, međutim, zbog

Slika 8.
Rekonstrukcija ženske
nošnje – Vučedol
(Durman 1988).

Figure 8.
Reconstruction of
female costume –
Vučedol
(Duman 1988).

Slika 9.
Moguć izgled odevanja u bronzanom dobu.
Rekonstrukcije autora.

Figure 9.
Supposed clothing in the bronze period.
Author's reconstruction.

nemogućnosti da serazluči šta je na figurinama realno, a šta ne, ovo je samo pretpostavka. Često prisutan deo nošnje bio je tekstilni pojas, koji je mogao da sadrži različite ukrasne pojaseve oko sebe ili da ima metalne ukrase koji vise sa njega. Međutim, postoji i realna mogućnost da su žene nosile i različite vrste pregača ili kecelja. Na nekim antropomorfnim figurinama mogu uočiti ornamenti koji bi mogli da predstavljaju jelek.

Postoje ornamenti koji bi mogli biti predstava neke vrste plitke kape ili dijademe (Letica 1973: 24, 32, 42). Na njih se nastavlja neka vrsta marama ili trake. Najbolji uvid u izgled marama pružaju nalazi iz Mokrina.

Na osnovu otiska tkanine na metalnim predmetima smatra se da su bili aplicirani na kožu ili na grubu tkaninu (Girić 1971: grob 266). Najčešći ukrasi na maramama bili su naočarasti privesci, pravougaone pločice savijene u cevi od bronzanog lima (mogle su biti savijene u jednu ili više cevčica). Pored ovih ukrasa, korišćene su bronzane trake. Ukoliko je sistem ukrasa na maramama sadržao i bronzane trake, izgledao je ovako: ukrasi su na temenu počinjali sa jednom kraćom bronzanom trakom, ispod njih su se paralelno nizali redovi bronzanih cevastih pločica (kod različitih nalaza varira broj cevčica na jednoj pločici) koje su pratile naočarasti privesci koji su, takođe, bili u paralelnim nizovima da bi se cela kompozicija završila sa još jednom, dužom, bronzanom trakom. Međutim, treba napomenuti da su trake bile uvijene na krajevima. Pored ove, postoje i druge kompozicije kod kojih je sistem ukrašavanja sačinjen od drugih elemenata kao što su kalotasta dugmad, kalotasti i lunulasti privesci.

Na figurinama uočljiv je ornament koji može predstavljati produžetak kape ili kosu koja pada duž leđa i završava se različitim privescima (Letica 1973: 23, 24). Gavela navodi da su žene u bronzanom dobu na glavu stavljale mrežu na kosu (Gavela 1979: 200). Pored ovih ornamenata, mogu se uočiti i izvesni ornamenti koji mogu predstavljati i pregaču ili neku vrstu kecelje.

Za izradu obuće koristila se koža krupne stoke i svinja (Medović 2001: 92). U vučedolskoj grupi postoje modeli obuće (slika 5) koji imitiraju kožu ili krzno, koje su pojačane na peti, dok im se šara nalazila duž sredine. Šav kod visoke cipele nalazi se na istom mestu kao i kod čizme (Durman 1988: 147).

Grupa geometrijskih ornamenata na antropomorfnim figurinama može se protumačiti kao šara na odevnim predmetima. Ovi ornamenti sastoje se od jednostavnih cik-cak i horizontalnih linija. Takođe, javljaju se linije u vidu uvojaka (Letica 1973: 24).

Druga grupa ornamenata najverovatnije predstavlja metalni nakit (ogrlice, slepoočnice, igle), budući da ih je teško drugačije interpretirati (slika 7). Na svakoj figurini prikazano je više vrsta ogrlica. Kod većine ogrlica analiza figurina potvrđuje ustaljeno mišljenje o nameni. Za razliku od dosadašnjeg mišljenja, krajevi torkvesa u stvari su smešteni sa prednje strane. Takođe, postoje predstave ogrlice sa mnoštvom privezaka koji podsećaju na saltaleone. Ovo otkriva da saltaleoni ne moraju biti izuzetno dugi kao što se do sada mislilo. Na osnovu realnog prikaza ogrlica, kao i njihovih privezaka, moguća je rekonstrukcija položaja lunulastih privezaka. Cela kompozicija lunulastih privezaka se najčešće sastojala od jednog većeg – centralnog i manjih koji su bili simetrično raspoređeni.

Za slepoočnice se smatra da su suviše velikog prečnika da bi se koristile kao prstenje, međutim, po obliku i izradi, ova dva nalaza su veoma

slična. Postoji hipoteza da je slepoočnica korišćen da bi se kosa vezala u kikice, ali ovakav način vezivanja kose ne može se postići bez pomoćnih traka ili kanapa koji, nažalost, ako su i postojali, nisu odoleli vremenu. Takođe, ima pretpostavki da su se možda koristili kao vrsta naušnice. Postoji i mogućnost da su korišćeni i kao ukrasi na ogrlicama u vidu bronzanih alki.

Što se igala tiče, njihova namena je mogla biti višestruka. Smatra se da su se mogle koristiti kao ukosnice ili, pak, kao neka vrsta pričvršćivača (poput fibule) za odeću jer su nalažene pretežno u ženskim grobovima sa obe strane tela u predelu oko ključne kosti (spomenuta usmena informacija Jovana Koledina). Konstatovane su i igle nađene oko vrata pokojnika, specifične zbog toga što imaju perforaciju blizu glave što ukazuje na to da su korišćene kao amuleti.

Dok se o ženskoj nošnji ponešto može zaključiti, o muškoj se malo šta da reći. Na osnovu dosadašnjih istraživanja muških grobova, može se zaključiti da je njihov inventar je veoma siromašan što se ostataka odeće tiče, odnosno sastoji se uglavnom samo od oružja. Na Mokrinu je u jednom muškom grobu nađen ledni ukras (slika 4), koji se sastojao, kako je već napomenuto, od velikog broja metalnih dugmadi. U Mojsinju je nađen ukras za glavu koji se sastojao od marame i, najverovatnije, na obod prišivenih dugmadi. U muškim grobovima od nakita uglavnom se mogu naći narukvice, prstenje, grivne. Možemo samo da nagađamo njen izgled. Na lokalitetu Iglarevo nađen je veći broj bronzanih pafti za pojas i jedna kopča izrađena od bronz. Za ove nalaze takođe se pretpostavlja da su pripadali muškarcu.

Bronzano doba je specifično jer se održava određeni kontinuitet nalaza u smislu da, recimo, nakit koji se javlja u vrlo ranom bronzanom dobu obično traje sve do poznog bronzanog doba. Izuzetak bi bile cevaste pločice i specifični ukrasi za maramu koje se javljaju na lokalitetu Mokrin. Ipak, ostaje pitanje da li bi ovo mogla biti jednostavno neka vrsta lokalne karakteristike jer se drugde ne javlja, čak ni u istom periodu.

Zaključak koji možemo izvesti je da kad se neka vrsta nakita jednom pojavi, ona ne nestaje tokom celog bronzanog doba. Takođe, razlike između nakita raznih kulturnih grupa bronzanog doba na teritoriji cele Srbije, pa i šire, jako su male i za opštu rekonstrukciju skoro beznačajne.

Zahvalnost. Autori ovog rada duguju zahvalnost Jeleni i Miši Saviću na pomoći prilikom upoznavanja sa stručnim ljudima u Vojvodanskom muzeju, kao i Jovanu Koledinu i Julki Kuzmanović-Cvetković koji su nam pomagali u svakoj nedoumici, pružanjem potrebne literature i savetima. Za nabavku literature zahvalnost dugujemo i Slobodanu Markoviću i Stevanu Đuričiću, a za crteže Oliveru Nikoliću.

Literatura

- Brukner B., Jovanović B., Tasić N. 1974. *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad: Savez arheoloških društava Jugoslavije
- Bukurov B. 1975. *Odabrani radovi*. Novi Sad: Matica Srpska
- Gavela B. 1979. *Praistorijska arheologija*. Beograd: Naučna knjiga
- Garašanin M. 1973. *Praistorija na tlu SR Srbije I*. Beograd: Srpska književna zadruga
- Girić M. 1971. *Mokrin – nekropola ranog bronzanog doba*. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije; Kikinda: Narodni muzej; Washington: Smithsonian Institution
- Benac A (ur.) 1983. *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*. Sarajevo: Svjetlost
- Durman A. 1988. *Vučedol (treće tisućljeće p. n. e.)*. Zagreb: MGC, Muzejski prostor
- Letica Z. 1973. *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji*. Beograd: Filozofski fakultet, Savez arheoloških društava Jugoslavije
- Marković S. B. 2000. *Paleogeografija kvartara na teritoriji Vojvodine*. Novi Sad: Institut za geografiju
- Medović P. 2001. *Praistorija na tlu Vojvodine (vodič)*. Novi Sad: Prometej, Vojnoizdavački zavod
- Medović P. 2003. *Od pećine do palate*. Novi Sad: Platoneum
- Nikitović L., Stojić M., Vasić R. 2002. *Mojsinje*. Čačak: Narodni muzej; Beograd: Arheološki institut
- Petrović B. 2006. *Kaluđerske livade*. Beograd: Muzej grada Beograda
- Srejović D. 1997. *Arheološki leksikon*. Beograd: Savremena administracija
- Tešić Ž., Gigov A., Bogdanović M., Milić Č. 1979. Tresave Srbije. U: *Zbornik radova GI Jovan Cvijić 31*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Geografski institut "Jovan Cvijić"
- Todorović J. 1977. *Karaburma II*. Beograd: Muzej grada Beograda

Jovana Plavša and Miloš Nešić

Reconstruction of Bronze Period Style of Clothing in Serbia

The system of values greatly varies from culture to culture or from period to period but amongst the rare things that are always in highest regard is the clothing style. Any archeologist is faced with the problem of clothes reconstruction at some point of his career. As for the Bronze Age, we try to overcome some of the most staggering difficulties of scientific reconstruction partially because of the vast amount of time between that

period and modern time, but more because of the lack of so many elements that are necessary for getting an even rough view of clothing. For example, the almost complete absence of preserved clothes prevents us from seeing anything more than rough fractions. Because of this situation the reconstruction was mainly based on the analysis of the anthropomorphic figurines that are fairly common in the bronze age of Serbia. The other evidence available to us is the bronze jewelry that is also widespread throughout all cultural groups of the Serbian Bronze Age.

